

ברכת אכילת המצה ביום הכשרות לפסח בבסיסי צה"ל

הרב יוסף לוי, סרן
רב חטמ"ר שגיא

א. רקע

ברוך ה' שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה שאנו זוכים לעסוק בשאלות ציבוריות מעשיות בצבא ההגנה לישראל, שאלות השייכות להלכות מדינה.

ישנן סוגיות רבות העוסקות בענייני ציבור שלא נידונו כ-2000 שנה מימי בר כוכבא, מפני שבגלות לא היינו ציבור אלא רק קהילות של יחידים. כעת בשוב ה' שבות עמו הן מתעוררות לתחייה ובבחינת "תחיית המתים" שמקוים בהן "הקיצו ורננו שוכני עפר" (ישעיהו כו, יט).

הסוגיה שתהא נידונת במאמר זה נעשתה שכיחה ביותר בשנים האחרונות עם הכשרות מטבחים ציבוריים רבים לפסח לפני פסח ואכילת מצה לפני ליל הסדר. חג הפסח משופע בהלכות רבות, ונדמה שהלכות ברכת המצה לפני פסח נשכחו לקרן זוית ורק יחידי סגולה התעסקו בהן במהלך הדורות. חשיבות הדיוק בברכות ידועה וכבר אמרו חז"ל (ברכות לה): "ילך אצל חכם וילמדנו הלכות ברכות, שלא יבוא לידי מעילה". מציאות זו של אכילת מצה לפני הפסח ושאלת ברכתה לא הייתה מצויה, מפני שרק במקומות ציבוריים ענקיים, כגון מטבחי צה"ל, נובע הצורך להכשירם מספר ימים לפני הפסח, כך שישנו אילוץ לתת לחיילים מצות לפני החג. אולי מסיבה זו שאלה זו לא נדונה בין הראשונים המצויים בידינו, ואין אנו ניזונים אלא מדברי האחרונים שדיברו בסוגיה זו באופנים שונים. על מנת שנוכל לקבל תמונה שלמה המקיפה את כל צדדי השאלה, יש צורך להעמיק בשורשי הסוגיה מהגמרא, ראשונים ואחרונים, ולהבין את המציאות בימינו. לאחר הבנת הנושא, יש לדמות מילתא למילתא בהבנת דברי האחרונים במקרים דומים, ולהקיש בצורה מדויקת לנידון דידין.

נסיים את דברי ההקדמה בתפילה: יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שנזכה לכוין לאמיתה של תורה, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא ושלא תצא תקלה תחת ידינו.

ב. פתיחה

דבר ברור הוא שבפסח עצמו מברכים על אכילת המצה "המוציא לחם מן הארץ", כמובא בגמרא (ראש השנה כט, ב):

בעי רבא: ברכת הלחם של מצה מהו?

כוונת הגמרא היא שידוע שברכת המצה היא "המוציא", והשאלה הנשאלת היא האם למרות שאדם אינו אוכל הוא יוכל להוציא ידי חובה את חברו בברכת המוציא מדין ערבות, או שאי אפשר להוציא יד"ח מבלי שהמברך עצמו אוכל, כי הברכה תלויה בהנאה. עכ"פ למדנו שברכת

המצה בפסח הינה המוציא והגמרא מתייחסת למצה כלחם. הסברה היא, מפני שבפסח המצה היא עיקר לחמו של האדם, ומקרא מלא דיבר הכתוב (דברים טז, א): "לחם עוני". אך נשאלת השאלה מה הדין בשאר ימות השנה שיש לחם רגיל? כמו כן האם העובדה שמיום ההכשרות בצה"ל אין למצוא לחם בבסיס תשנה את פני הדין? ויבואר בעז"ה כדלהלן.

ג. סוגיית הגמרא לגבי פת הבאה בכיסנין

נאמר בגמרא (ברכות נב, א):

רב יהודה הוה עסיק ליה לבריה בי רב יהודה בר חביבא. אייתו לקמייהו פת הבאה בכסנין. כי אתא שמעינהו דקא מברכי המוציא. אמר להו: מאי צי צי דקא שמענא? דלמא המוציא לחם מן הארץ קא מברכיתו?! אמרי ליה: אין, דתניא רבי מונא אמר משום רבי יהודה: פת הבאה בכסנין - מברכין עליה המוציא, ואמר שמואל הלכה כרבי מונא. אמר להו: אין הלכה כרבי מונא. אמרי ליה: והאמר הוא דאמר: לחמניות - מברכין עליהן המוציא? שאני התם, דקבע סעודתיה עליהו, אבל היכא דלא קבע סעודתיה עליהו - לא.

ממסקנת הגמרא נמצאנו למדים, שעל פה"ב מברכים במ"מ ולבסוף על המחיה. אך אם קובע סעודה עליה, מברך בתחילה המוציא ולבסוף ברהמ"ז. וכך אכן מבואר בדברי הראשונים: רמב"ם, רשב"א, רא"ש, ועוד, וכן נפסק להלכה בטושו"ע (או"ח קסה, ז).

הסברא לכך היא, שלמרות שפה"ב עשויה מחמשת מיני דגן והינה מאפה כלחם, מכל מקום דרך הרגילות לאכול אותה לקינוח סעודה ולתענוג בעלמא ולא כעיקר סעודה, ולכן אין לה את החשיבות של לחם. לעומת זאת, מכיון שמורכבת מחמשת מיני דגן, יש לה פוטנציאל להיות מרכזית כלחם, וזאת כאשר קובע עליה סעודה, שאז היא מקבלת את דיני הלחם.

נחלקו הראשונים מהי פת הבאה בכיסנין, ושלוש דעות יש בדבר:

א. לדעת ר"ח (מובא ברבנו יונה ברכות כט, א), כיסנין מלשון כיסים. כלומר: מדובר במאפה שיש לו כיס המלא במיני מתיקה. כגון: פרג, קקאו, אגוזים וכד'. ואוכלים אותו לתענוג ולא לקביעות סעודה.

ב. לדעת רמב"ם (ברכות ג, ט) ורש"י (ברכות מא, ב ד"ה פה"ב), כיסנין הם קליות, והן נאכלות יחד עם מאפה מיוחד שמוסיפים לבצקו טעם, כגון שנילוש במי פרות או תבלין או סוכר, כך שההוספה יוצרת שינוי מהותי בינו לבין לחם. לדוגמא: עוגה, עוגיות מלאווח וכד'.

ג. לדע רב האי גאון המובא בערוך (ערך כסף), הם מיני מאפים קשים שהאדם כוסס בשינוי ואין דרך לקבוע עליהם סעודה אלא לתענוג כמו ביסקויטים ומציות.

בשו"ע (או"ח קסה, ז) פסק כדברי שלושתם, ועל כן על כל אחד מהם מברך במ"מ ועל המחיה, ובקביעות סעודה מברך המוציא וברהמ"ז.

לענייננו, מצה נכססת כמו מציה וביסקויטים, ולכן לכאורה דינה כפה"ב שברכתה במ"מ ורק בקביעות סעודה ברכתה המוציא. אלא שבפסח המצה משמשת כלחם, ולכן מוסכם על כולם

שבפסח ברכתה המוציא, כמובא לעיל, אבל בשאר ימות השנה נחלקו הדעות וכדלהלן.

כפי שראינו לעיל, בקביעות סעודה לכו"ע יש לברך על מצה המוציא וברכת המזון כדין פה"ב. שיעור קביעות סעודה לפי משקל הינו 224 גרם, ולכן שיעור קביעות סעודה של מצה לפי משקל הינו שבע מצות וחצי. אבל מכיון שהעיקר הוא לחשב לפי נפח, שיעור קביעות סעודה הינו מעט פחות משלוש מצות. לכן, כל שאוכל שלוש מצות - ודאי עליו לברך המוציא וברכת המזון.

ד. שיטות האחרונים לגבי ברכת המצה שלא בקביעות סעודה בימות השנה הרגילים

שיטת **שיירי כנסת הגדולה** (או"ח, סימן קנח, הגהות בית יוסף ס"ק א) היא, שמצה אין דינה כפה"ב וברכתה המוציא וברהמ"ז, משלוש סיבות שכל אחת בפני עצמה מספיקה לכשעצמה: [א] בלילתה עבה, שנעשית לשובע כמו לחמניה, ולא כבלילה רכה שנעשית לקינוח ותענוג. [ב] אפילו עיסה שבלילתה רכה כשנאפית ללא משקה - להרבה ראשונים ברכתה המוציא, והמצה הינה גם בלילה עבה וגם נאפית ללא משקה, ולכן ודאי ברכתה המוציא. [ג] המצה אינה קשה כל כך, ולכן אין דינה ככסיסה.

פשטות דבריו ששובר שיש לברך על מצה המוציא וברהמ"ז מפני כל אחת משלוש הסיבות שצ"ן. עם זאת, החזו"ע (הלכות ברכות, פה"ב, אות ה) הסביר בשיטתו שהסיבה המרכזית לברכת המוציא הינה מפני שמצה אינה נכססת, ודוקא בימיהם היו אוכלים מצות רכות שלא נכססו, ולכן ברכתה הייתה המוציא, אך בימינו שאוכלים מצות קשות שנכססות, ברכתם מזונו. בשורש דבריו נראה, שמספיק אפילו טעם אחד כדי שהברכה תהיה במ"מ, ולכן היות ומתקיים טעם הכסיסה, הרי שלמרות שמדובר בבלילה עבה, דינה כפה"ב.

לעומת הבנה זאת, החיד"א (מחזיק ברכה קנח, ה), כף החיים (או"ח קנח, מג) וכן נראה משאר האחרונים המצטטים את דברי שכנה"ג, חולקים על הבנה זו, ומסבירים בדבריו שגם בימינו יש לברך על מצה המוציא וברהמ"ז.

שיטת בעל **בית דוד** (או"ח ע, פ): נראה היה לכאורה שיש לברך על המצה במ"מ כדין פה"ב, מכיוון שהיא נכססת, וכדברי רב האי גאון, מכל מקום לבסוף פסק שיש לברך עליה המוציא משתי סיבות מרכזיות: [1] בסקויטים נאפים הרבה על מנת שיתייבשו ויהיו נכססים ופריכים, מפני שהם מיועדים לאכילת תענוג, ולכן ברכתם במ"מ. משא"כ מצה, שאינה נאפית על מנת שתהא נכססת, אלא בגלל דקותה היא פריכה, אך אין כוונת מכוון לכך. והיות ואין דעת האדם שתהא נכססת, אלא שכסיסותה נעשתה באקראי, לכן אין כוונה לאוכלה בתענוג ולא נחשב שהיא נכססת. ואם כן ברכתה המוציא וברהמ"ז. [2] בזמן הפסח חל על המצה דין לחם, מפני שבזמן זה היא עיקר מזונו של האדם. וגם לאחר הפסח ממשיך עניין זה ולא פוקע מעליה שם לחם. מדבריו בתשובה אחרת נראה שזהו הטעם העיקרי.

ובכן לשיטתו יש לברך על המצה המוציא וברהמ"ז בכל אופן, אף בשיעור קטן ולא רק בקביעות סעודה.

החיד"א (מחזיק ברכה קנח, ה) הביא את דברי שכנה"ג והבית דוד שפסקו לברך על מצה המוציא

וברכת המזון ואת טעמיו של הבית דוד, והעיר על סברותיו: "והיה מקום לפקפק קצת בזה". וזאת משתי סיבות: ראשית, המצות הם קשות ויבשות יותר מביסקויטים, ואף על פי שלא נאפו על מנת שיתייבשו ויהיו נכססות, **הרי סוף כל סוף הן נכססות** ויבשות, וזה הדבר שקובע בפועל. כלומר לא הולכים אחר מחשבת האדם בשעת האפיה, אלא אחר התוצר הסופי, ומכיון שנכסס אז דעת בני אדם לאכלו לתענוג וממילא ברכתו מזונו. וכנגד הסברא שאחרי פסח לא פקע מעל המצה שם לחם, טוען החיד"א, שיש לדחות הנחה זו, מפני שמנהג רוב העם לברך על מצה מזונו לפני פסח, ורק בפסח יש עליה שם לחם, ולאחר פסח חוזר הדין הקודם - שברכתה מזונו.

אולם לבסוף מסכם החיד"א וכותב:

אמנם אחר ההשקפה היטב, יש לקיים דברי הרב בית דוד כאשר יראה המעיין. ומכל מקום ירא שמיים, מהיות טוב, לא יאכל המצה לאחר פסח אלא אם כן הוא קובע סעודתו עליה, שאז מברך המוציא וברכת המזון.

בחזו"ע (הלכות ברכות פה"ב, אות ה) סיכם את מסקנתו של החיד"א כך:

שמעיקר ההלכה יפה נהגו רוב העם לברך על המצה מזונו ומעיין שלש, ורק מהיות טוב ראוי שיקבע סעודתו על המצה, ואז יברך המוציא וברכת המזון.

כלומר, החזו"ע מבין בדברי החיד"א שכתב: "יש לקיים דברי הרב בית דוד", שהכוונה שניתן ליישב את שיטתו, אך אין זו דרך הפסיקה לרבים, אלא למעשה יש ללכת לפי המנהג שנהגו לברך על מצה מזונו ורק מהיות טוב ראוי לקבוע סעודה.

ולעני"ד במחכ"ת, דברי החיד"א הינם בדיוק להיפך. שהרי הביא בתחילת דבריו "והיה מקום לפקפק קצת בזה", כלומר שהדחייה היא רק בגדר הו"א. ואז אמנם הביא את כמה סברות הפוכות לבית דוד, אך לבסוף מסכם ואומר: "ואחר ההשקפה היטב, יש לקיים דברי הרב בית דוד", כלומר שמבין **שהעיקר להלכה כרב בית דוד, שברכת המצה היא המוציא, ולא כהו"א הראשונית לדחותו**. ואילו לפי הבנת החזו"ע, החיד"א היה צריך לנקוט לשון ודאית, כגון: "ויש מקום לפקפק בזה", ולבסוף לומר במפורש שאין הלכה כדברי הבית דוד, אלא שרק ניתן לקיים דבריו בדוחק, וירא שמיים יאכל בתוך קביעות סעודה.

וכך מצאתי שהבין כף החיים (קנח, מד):

ומדלא כתב כך, אלא הקשה בלשון של הו"א: "והיה מקום לפקפק קצת בזה", לכן נראה שדעת החיד"א היא שיש לברך על מצה מעיקר הדין המוציא וברכת המזון כדעת הבית דוד.

לפי זה, מסקנת החיד"א שירא שמים יאכלנה בתוך סעודת פת או יקבע סעודתו על המצה. אבל משמע שאם יאכל שיעור מועט, יברך המוציא וברכת המזון וכדברינו לעיל.

שיטה נוספת **לגינת ורדים** (קונטרס גם המלך, סימן מד), וזו לשונו: -

מן הדין היה ראוי לדונה כדין פה"ב לברך עליה במ"מ, כיון שהיא יבשה ניקודים וכוססים אותה, אלא שבהיות ומצה זו לחמו של חג הפסח, מברכים עליה המוציא וברכת המזון.

החזו"ע (הלכות ברכת פה"ב, אות ה) והפניני הלכה (ברכות, חמשת מיני דגן, ז) הסבירו בדעתו, שרק בפסח המצה היא לחמו של האדם ויש לברך עליה המוציא, אך בשאר ימות השנה יש לברך במ"מ.

אך לענ"ד במחכ"ת נראה, שניתן להסביר את דבריו כדברי הבית דוד, שמכיוון שבפסח המצה היא לחמו של האדם, לכן גם לאחר הפסח יש על המצה שם לחם, ולא פוקע שם לחם ממנה. ולענ"ד מורים הדברים כן, שהרי הנושא המדובר בדברי הגינת ורדים הוא השוואה בין לחם שטוגן שברכתו עדיין המוציא, לעומת מצה שטוגנה שברכתה במ"מ, למרות שמצה רגילה ברכתה המוציא. ויש להסיק, שכשם שלחם מטוגן מדובר בכל השנה, כך גם דין המצה שטוגנה הינו רלוונטי לכל השנה, וממילא ברכת המצה לכל השנה כולה היא המוציא.

ה. שיטות פוסקי זמנו

החזו"ע (הלכות ברכות בה"פ, אות ה) וכן **ביחווה דעת** (ח"ג, יב), הביא את מנהג העם המובא במחזיק ברכה (קנח, ה) ואת מנהג ירושלים כמובא בספר פקודת אלעזר (קכח, דף כג, ב), שהעידו כי כבר נהגו העולם לברך על המצה לפני ואחרי פסח מזונות ומעין שלוש. והוסיף כך מבואר גם באורחות חיים בשם בעל המכתם. והסתייע ממה שכתב השו"ע (או"ח קסח, ו), שבכל העניינים שיש בהם מחלוקת אם מברכים המוציא או מזונות, יש לברך מזונות. אך מכיוון שמדברי ספק לא יצאנו, הציע כי לכתחילה החרדים לדבר ה' יאכלו מצה בתוך הסעודה או בשיעור קביעות סעודה, אך המעוניין לאכול מצה בשיעור מועט, מנהג הספרדים לברך עליה מזונות ועל המחיה.

אך לענ"ד במחכ"ת יש להעיר על דבריו. עיקר התבססותו של החזו"ע הוא על מנהג העולם כפי שהעידו החיד"א ובעל הספר פקודת אלעזר. והרי החיד"א עצמו למעשה לא סבור כך כדברינו לעיל, אלא נראה שפסק כמו הבית דוד, שיש לברך מעיקר הדין המוציא, וכדלעיל. ואע"פ שכתב שכך מנהג העולם לברך מזונות, אין זה בהכרח מנהג של בני תורה. יוצא מדברי החזו"ע נשענים על דברי הפקודת אלעזר, שגם הוא עצמו מתבסס על החיד"א שלמעשה לא סובר כך. ולכן לענ"ד צ"ע אם אכן מנהג העולם לברך על מצה במ"מ ועל המחיה. בנוסף, מצינו שרוב דעות האחרונים לברך על מצה המוציא וברהמ"ז כמבואר לעיל.

כף החיים (קנח, מג) הביא את דברי שכנה"ג, הרב בית דוד והמחזיק ברכה (החיד"א) הסוברים שיש לברך על מצה גם בכמות מועטה המוציא וברכת המזון. ומכאן, כאמור, נראה שמבין כדברינו בבאור שיטות שכנה"ג והמחזיק ברכה, ולא כחזו"ע. אך לאחר מכן כתב, שמכיוון שלדעת הרב בית מנוחה יש לברך במ"מ על המצה, למרות שרבו הפוסקים שמחשיבים את המצה כלחם, מכל מקום היות ויש צדדים לכאן ולכאן, ירא שמיים יאכל את המצה רק בקביעות סעודה או בתוך סעודת פת. משמע, שאדם האוכל מצה שלא בשיעור קביעות סעודה, יברך עליה המוציא.

שיטת **האור לציון** (ח"ב, יב, ג), שמעיקר הדין היה צריך לברך על המצה המוציא, כיוון שרגילים לאכול אותה לשובע ולקבוע עליה סעודה, אלא שמנהג בני ספרד לברך במ"מ, היות והמצה נכססת, ויש להם על שיסמוכו. אבל ירא שמיים יאכל מצות בשיעור קביעות סעודה, שהוא כשלוש מצות, וכך לכו"ע יברך המוציא.

הציץ אליעזר (חלק יא, יט) מביא שמנהג הרבה מהספרדים לברך על מצה במ"מ ועל המחיה, אך האשכנזים מימים ימימה נוהגים ליטול עליה ולברך לפני המוציא ואחריה ברהמ"ז, ואין מי שיעלה על דעתו להורות או להתנהג אחרת. וציין לדברי שכנ"ג, הבית דוד והחיד"א, שסוברים שיש לברך המוציא גם ללא קביעות סעודה, וכמו שהתברר לעיל. הציץ אליעזר האריך לבאר שאין מקום להחמיר בזה כלל וכלל, שכן המנהג לאכול מצה כעיקר לחמו בסעודה כל השנה, ולכן מובן מנהג האשכנזים שמברכים המוציא גם על כמות מועטה. וציין שזו גם דעת רובא דרובא מהפוסקים. בנוסף הביא את מנהג הספרדים שמברכים מזונות ועל המחיה מבלי לחשוש לדברי החיד"א שכתב שלכתחילה ירא שמיים יאכלנה בקביעות סעודה. אם כן גם האשכנזים לא מחויבים להישמע בעניין זה לחיד"א, וביותר שיש להם מנהג קבוע לברך המוציא וברהמ"ז.

שיטת **המנחת יצחק** (ח"א, עא) ו**שבט הלוי** (ח"א, רה) כי מעיקר הדין יש לברך על מצה המוציא וברכת המזון, אפילו בכמות מועטה. ומכל מקום ראוי לקבוע עליהם סעודה ולא לאכול מהם שיעור מועט, משום שחוששים לדברי החיד"א שהם דומים לפה"ב. לכן אנשי מעשה יאכלו מצות בקביעות סעודה ולא בשיעור מועט. אך אם בכל זאת רוצה לאכול שיעור מועט, יברך המוציא וברהמ"ז.

סיכום ביניים בנידון ברכת אכילת המצה בימי השנה הרגילים

נמצאנו למדים שברכת המצה במהלך השנה תלויה ועומדת במחלוקת הפוסקים לפי המנהגים השונים:

החזו"ע והאור לציון: מעיקר הדין יש לברך מזונות ועל המחיה. וירא שמיים יאכל בקביעות סעודה.

כף החיים, מנחת יצחק ושבט הלוי: מעיקר הדין יש לברך המוציא וברכת המזון. וירא שמיים יאכל בקביעות סעודה.

ציץ אליעזר: יש לברך המוציא וברכת המזון גם שיעור מועט. גם ירא שמיים יכול לכתחילה לאכול שיעור מועט.

1. מהי ברכת המצה בשאר ימות השנה כשהיא עיקר הלחם

לאור האמור לעיל יש מקום לדון בשאלה הבאה לפתחנו: מה תהיה ברכת המצה מיום ההכשרות לפסח כשאין למצוא בבסיס לחם, כך שהמצה היא עיקר מאכל החיילים?

זה פשוט שאם יקבע סעודה, כלומר יאכל כשלוש מצות, ודאי שעליו לברך המוציא וברכת המזון. השאלה היא בנוגע לחייל שרוצה לאכול מעט מצה בשיעור כזית או כביצה.

כפי שנוכחנו לדעת, לפי פוסקי אשכנז וכף החיים, פשוט שיש לברך על המצה ברכת המוציא וברהמ"ז גם באכילה מועטת של מצה, שכך עיקר הדין במהלך השנה במצב רגיל, שיש לברך על מצה המוציא. אך יש מקום לדון לפי שיטת החזו"ע, האור לציון ומנהג רוב הספרדים, שבמהלך השנה מברכים על מצה מזונות ועל המחיה, האם יודו לחולקים במציאות המדוברת, שהרי אז לכאורה המצה היא עיקר לחמו של האדם? ועל כך נדון כעת.

במוצאי פסח באופן עקרוני מותר לאכול חמץ. עם זאת, מכיון שאין להשיג חמץ בשעה זו, מוסכם על כולם כולל פוסקי ספרד החזו"ע והאור לציון (שם), שיש לברך על מצה המוציא, מפני שאין להשיג לחם כלל והמצה היא עדיין עיקר לחמו של האדם, עד למחרת שכבר יהיה ניתן להשיג לחם. מכאן ניתן ללמוד לגבי אכילת המצה מיום ההכשרות, שאז עיקר המאכל הוא המצה, ולכן דין האוכל מצה בזמן זה לכאורה הינו כדין האוכל מצה במוצאי פסח כשעדיין לא קיים חמץ בהישג יד, שברכת המצה היא המוציא לכו"ע.

בנוסף, ישנו נידון בפוסקים לגבי אדם שאסרו עליו הרופאים לאכול לחם, וכל מאכלו רק מצה בכל השנה כולה, ונשאלת השאלה מה יהיה דינו לגבי ברכת המצה.

החזו"ע סבור שכשם שבפסח ובמוצאי פסח לכו"ע מברכים המוציא על מצה משום שזהו עיקר לחמו של האדם, כך גם אדם זה שנאסר עליו לאכול לחם במהלך השנה, מבחינתו עיקר מאכלו זה המצה ויש לו לברך על המצה המוציא לחם מן הארץ.

לעומתו, האור לציון חולק וסבור שאין לדמות את החולה האוכל רק מצות במהלך השנה לכל העם האוכל מצה במוצאי פסח בזמן שאין עדיין חמץ בנמצא כלל, מפני שבמוצאי פסח לכל העם המצה נחשבת עדיין ללחם, משא"כ החולה האוכל מצה בימי השנה, רק לגבי המצה נחשבת לעיקר מאכלו ובטלה דעתו אצל כל אדם, כי האדם הרגיל אוכל לחם ממש והחולה הינו חריג. האור לציון מציין בדבריו לדברי השו"ע (או"ח קסח, ו) שכתב: "אם אכל שיעור שאחרים אין קובעים עליו, אף על פי שהוא קובע עליו, אינו מברך אלא בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלוש, דבטלה דעתו אצל כל אדם". לדבריו, באותו אופן האוכל מצה מחמת רפואה גם כן יברך מזונות ועל המחיה, משום שבטלה דעתו אצל כל אדם.

אבל החזו"ע לא חשש לסברת האור לציון שבטלה דעתו אצל כל אדם. לעני"ד נראה שהסיבה העיקרית שמנהג בני ספרד לברך מזונות הוא מכח המנהג, אך מדברי רוב הפוסקים ומנהג בני אשכנז נראה שיש לברך המוציא, כפי שהתבאר. לכן בכה"ג שנאלץ לאכול מצה, לא אמרינן בטלה דעתו אצל כל אדם, וזאת משתי סיבות: [1] רבים מבני האדם כן מברכים על מצה המוציא, ובפרט בני אשכנז, ולא שייך לומר שבטלה דעתו אצל כל אדם. [2] מעיקר הדין יש לברך על מצה המוציא, ורק מכח ספק מברכים מזונות¹⁷⁹. על כן במקרה שמחמת רפואה מחשיב האדם את המצה כלחמו, סובר החזו"ע שדינו הופך להיות כמו האוכל מצה במוצאי פסח, שהמצה עדיין עיקר לחמו, ולכן יברך המוציא וברהמ"ז.

לפי זה יש מקום לומר שברכת אכילת מצה מיום ההכשרות תלויה במחלוקת הנ"ל:

לפי החזו"ע, שכל שהמצה הינה עיקר לחמו של אדם מסוים לא אמרינן בטלה דעתו אצל כל אדם, ויברך המוציא וברהמ"ז. כך דינו של החולה שנאלץ לאכול רק מצה וכך גם דין חיילי צה"ל מיום ההכשרות, שאין להשיג חמץ והמצה היא עיקר לחמם ויברכו המוציא על המצה. אבל לפי האור לציון שאומרים שבטלה דעת היחיד אצל כל אדם, כאשר אצל רוב העולם המצה עדיין נחשבת כאכילת תענוג ואינה עיקרית מפני שיש להם חמץ, אם כן למרות שלחולה

179 כמו שהתבאר לעיל בדעת השו"ע על פי ספר המכתם, שבספק בין ברכת המוציא לברכת מזונות יש לברך מזונות.

ולחיילי צה"ל המצה היא עיקר לחמם, הרי אמרינן בטלה דעתם אצל כל אדם, ולכן יברכו על המצה במ"מ ועל המחיה.

ואולי יש מקום לחלק ולומר שהאור לציון יודה בנידוננו שחיילי צה"ל מיום ההכשרות יוכלו לברך על מצה המוציא. מפני שהחולה שנצרך לאכול רק מצות הינו אדם פרטי, ובאמת לגביו אמרינן בטלה דעתו. אבל לגבי צה"ל המונה רבבות רבבות בני אדם, ייתכן שיודה שלא שייך לומר בטלה דעתו אצל כל אדם, מפני שמדובר **בציבור גדול, בכמות רבה של אנשים שהמצה היא עיקר לחמם.**

ונראה לתלות חילוק זה המציין שוני בין כמות רבה של אנשים לבין בודדים, במחלוקת האור לציון (שם) **וההלכה ברורה** (לרב דוד יוסף קסח, יד) על פי דברי מהר"ם בן חביב (מובא בשו"ת זכור ליצחק מד) מול **הבאור הלכה** (קסח, ו) על פי **הרדב"ז** (סימן ב אלפים ורכז) לגבי נער או זקן לעניין קביעות סעודה של פה"ב. הביאור הלכה אומר, שאמנם אם דרך רוב העולם לא לקבוע סעודה ורק אדם פרטי באופן אישי כן קובע, אמרינן בטלה דעתו. אבל אם האדם הינו נער או זקן, אשר בשכבת הגיל שלו רוב האנשים כן רגילים לקבוע סעודה על כמות זו, אזי האדם מתייחס אחר שכבת הגיל שלו, למרות שרוב העולם לא קובעים סעודה, ויברך המוציא וברכת המזון. ויש לומר שהוא הדין לנידוננו לפי הבאור הלכה, שאין לומר על חיילי צה"ל האוכלים מצות מיום ההכשרות שבטלה דעתם, מפני שאין דינם שונה משיעור קביעות סעודה הנמדד על ידי שכבת הגיל של נער או זקן, שכמו כן יש לדון את חיילי צה"ל כשכבת גיל אחת שהמצה היא עיקר לחמם מיום ההכשרות, ולא אמרינן בטלה דעתם.

ונחלקו עליהם האור לציון וההלכה ברורה, וסברו שהולכים אחר רוב העולם ולא מתחשבים בשכבות גיל שלגביהם נחשב זה קביעות סעודה. לכן נער האוכל פה"ב בכמות שלפי שכבת גילו נחשבת סעודה אך לרוב העולם לא נחשב, אעפ"כ לא יברך המוציא וברהמ"ז, משום שבטלה דעתו אצל רוב העולם. ממילא הוא הדין גם לחיילי צה"ל, שאין להחשיבם כקבוצה חשובה. לכן הגם שהם אוכלים רק מצות מיום ההכשרות, אמרינן בטלה דעתם אצל כל אדם, מפני שאצל רוב העולם עדיין אוכלים חמץ, ויברכו במ"מ ועל המחיה.

סכום ביניים לגבי ברכת אכילת המצה בצה"ל מיום ההכשרות ועד חג הפסח:

לפי פוסקי אשכנז – על פי שיטות הציץ אליעזר, שבט הלוי, מנחת יצחק, ולפי כף החיים והחזו"ע מפוסקי ספרד, יש לברך על המצה המוציא וברהמ"ז אפילו כשאוכל שיעור מועט מקביעות סעודה. אבל לפי דברי האור לציון, יש לומר שבטלה דעתם אצל כל אדם, מכיוון שמחוץ לצה"ל אצל רוב העולם המצה עדיין נחשבת כנאכלת לתענוג ולא לקביעות סעודה. לכן בתוך צה"ל אמרינן בטלה דעתו, ויש לברך על המצה במ"מ וברהמ"ז.

ז. דיון בהשוואת חולה לחיילי צה"ל

יש מקום לדון על עצם ההשוואה שכתבנו בין חייל שאין לו בזמינות חמץ, לבין חולה שנאסר עליו לאכול חמץ. יש צד לפקפק בהשוואה זו, שהרי בבסיסים רבים יש דוכני מזון מחוץ לבסיס שאינם כפופים לנהלי רב"ץ, ושם מגישים חמץ גם לאחר יום ההכשרה. זאת ועוד, כל חייל

שמשרת בבסיס עורפי וחוזר מדי יום לביתו, אוכל לחם כשמגיע לביתו. אם כן בשביל החייל הממוצע העורפי, המצה היא כדבר שאוכלים לתענוג ולקינוח ולא כעיקר מזונו של האדם. אם כן יש מקום לערער על הקביעה שמיום ההכשרות עיקר לחמו של החייל זה רק מצות.

מכל האמור לעיל עולה, שיחס החיילים לאכילת מצה מיום ההכשרות הינו כלל הנראה דבר שמשנתנה מחייל לחייל. זאת מפני שלמרות שאין חמץ בבסיס מיום ההכשרות, רבים מהחיילים אוכלים חמץ בבית או במזנון. משא"כ אדם שקיבל הוראה מפורשת מהרופא לא לאכול חמץ כי אם מצה, הרי ברור שלא יפר הוראה זו, ולכן לגבי הדעת נותנת שיתייחס למצה כעיקר מזונו של האדם.

ונראה לומר שיש להתחשב במציאות הסובייקטיבית האינדיבידואלית לכל חייל באשר הוא שם. כלומר: אם החייל מעריך בנפשו שאין לו להשיג לחם כלל ועיקר, כגון שהוא בפעילות מבצעית בגזרה חמה או בהכשרה אינטנסיבית ואין לו פנאי או יכולת לקנות חמץ מחוץ לבסיס, או במידה והחייל נמצא בבסיס סגור או בטירונות שאין לו אפשרות לצאת מהבסיס, כך שמבחינת תודעת מחשבתו המצה היא אכן הלחם הבלעדי מבחינתו כמו בימי חג הפסח, הרי שדינו באותה השעה כבימי הפסח שיברך על המצה המוציא וברכת המזון. אבל חייל שבתודעתו קיימת האפשרות לאכול חמץ, אלא שאין הוא מעוניין בכך מפני הטורח, או שבערב צפוי לחזור לביתו ולאכול שם חמץ, הרי הוא מסתפק במצה כתענוג בעלמא להשביע רעבונו, אך מתייחס למצה כבכל ימי השנה, ואז למנהג הספרדים עליו לברך במ"מ.

תקדים לכך מצאנו לגבי חולה שנאסר עליו לאכול חמץ בימי השנה, מכיוון שעיקר מאכלו הוא המצה לכן מברך עליה המוציא, מפני שהולכים אחר מחשבתו האישית ויחסו הפרטי למצה שהינה לחמו, ולא הולכים אחר רוב בני האדם. כמו כן יש מקום לומר דין זה גם במציאות המורכבת של חיילים מיום ההכשרה, שיש ללכת אחר מחשבתם האישית ויחסם למצה - כעיקר לחמם או כמיועד לתענוג בעלמא.

אך יש לציין שדין זה הינו נכון למנהג האשכנזים, לכה"ח ולחזו"ע. אמנם לאור לציון שסבור שאומרים בטלה דעתו אצל כל אדם לגבי חולה שהמצה עיקר לחמו, וגם לגבי שיעור קביעות סעודה לגבי נער וזקן אמרינן בטלה דעתם, אין ספק שיאמר זאת גם לגבי חיילי צה"ל האוכלים מצות מיום ההכשרה וכדלעיל ולכן ברכתם תהא במ"מ.

סיכום הדיון בדעת החזו"ע לגבי ההשוואה בין חיילים האוכלים מצה מיום ההכשרה לבין חולה שכל מאכלו מצה ולא חמץ בימי השנה

אדם שנאסר עליו מבחינה רפואית לאכול לחם אלא רק מצה, יברך על המצה המוציא וברהמ"ז גם במהלך ימי השנה הרגילים. אך חייל שאין באמתחתו חמץ מיום ההכשרה, יש לדון כל מקרה לגופו לפי עמדתו הנפשית של החייל כלפי המצה. כאשר אין לו בהישג יד חמץ ועיקר לחמו זה המצה, הרי שיברך על המצה המוציא, אך אם יחסו למצה הוא כבכל השנה, אז ברכתו תהיה מזונו.

ה. שבת שחלה בין יום ההכשרות לפסח בבסיסי צה"ל

בשבת שבין יום ההכשרות לפסח, בבסיסי צה"ל יש צד גדול לברך על המצה המוציא, וכן להשתמש בה כלחם משנה אפילו לעדת הספרדים, וכדלהלן:

בחזו"ע (דיני ערב פסח שחל בשבת, סעיף יא) כתב שבערב פסח שחל בשבת ישנה מורכבות מיוחדת, מפני שמצד אחד יש חיוב לעשות שלוש סעודות בשבת על פת, והאדם אינו חפץ לאכול חמץ מחשש שמא לא יוכל לנקות את הבית היטב. מאידך גיסא בערב פסח חל איסור לאכול מצה כדי שיוכל לאכול בתאבון בליל הסדר. לכן מסכם שהדרך המובחרת שבליל שבת יאכל מצה ויברך עליה המוציא לחם מן הארץ¹⁸⁰, וביום השבת יקיים סעודה שניה ושלישית במצה מבושלת או מטוגנת¹⁸¹.

החזו"ע מסביר את דבריו: איסור אכילת מצה בערב פסח חל רק ביום בלבד. ולכן בליל שבת ניתן לאכול מצה ולברך עליה המוציא. אך ביום השבת אסור לאכול מצה שניתן לצאת בה ידי חובה בליל הסדר, ולכן יאכל מצה מבושלת שנתבשלה בערב שבת. הסיבה שמותר לאכול מצה מבושלת היא מפני שאין בה טעם מצה¹⁸², ולכן אין איסור לאכלה בערב פסח אלא דינה כדין מצה עשירה. עם זאת יש לברך עליה המוציא, כיוון שנשאר ממנה צורת פת באופן שיש בכל חתיכה כזית.

נמצאנו למדים מדבריו שבערב פסח שחל בשבת ודאי שברכת המצה היא המוציא, וזאת משתי סיבות: [א] אין לחם אחר. [ב] מפני שהשבת קובעת לקביעות סעודה, כמובא בשם המהר"ח אור זרוע, הברכי יוסף, לב חיים והחקרי לב, שבערב פסח שחל בשבת יש ליטל ידיים ולברך המוציא על כזית מצה עשירה בסעודה שלישית, כי החיוב לאכול שלוש סעודות פת יוצר קביעות סעודה אפילו לגבי כמות מועטה של מצה עשירה.

ואמנם לגבי מצה עשירה רבים חולקים על כך: מהר"ם בן חביב, גינת ורדים ומאמר מרדכי, כמובא בחזו"ע שם. לכן במסקנת דבריו כותב החזו"ע שעל מצה עשירה אין לברך המוציא וברכת המזון. אך לגבי מצה רגילה מבושלת פוסק שיש לברך המוציא וברהמ"ז. ונראה לומר שסברתו היא שאין לחם אחר, והמצה היא לחמו אחר שביער את כל החמץ, ובנוסף השבת קובעת מכיוון שיש חובה לאכול שלוש סעודות פת בשבת. זאת ועוד שהרי למדנו שמעיקר הדין רוב הדעות סוברות שעל מצה יש לברך על המוציא, ורק מכח המנהג מברכים במ"מ לעדת הספרדים.

היוצא מכל האמור לעיל, שבשבת שחלה בין יום ההכשרה לערב פסח, ישנה סברה נוספת לברך המוציא על המצה מפני שהשבת קובעת לסעודה, וגם המצה אשר ביום חול נחשבת לדבר הבא לתענוג וחסוף, בשבת משנה את פניה וקובעת אפילו בכמות קטנה לעניין קביעות סעודה. כל

180 כי עדיין לא חל האיסור לאכול מצה בערב פסח

181 שהרי אין דינה כמצה האסורה באכילה בערב פסח כי לא יוצאים בה ידי חובה במצת מצוה בליל הסדר כי אין לה טעם מצה כמבואר בגמרא (פסחים מא, א), וכמו שכתב הריב"ש לגבי מצה עשירה, והובא באחרונים (מגן אברהם, חיד"א ועוד).

182 כמבואר בפסחים (מא, ב), ברכות (לח, ב) ובטור ושלחן ערוך (תסא, ד).

זאת מלבד העניין שאין להשיג חמץ באמצע השבת, ולכן ביותר המצה נחשבת ללחמו העיקרי של האדם. אך בצאת השבת, בכה"ג שניתן להשיג לחם אחר מחוץ לבסיס, יש לשוב ולחלק בעמדתו הנפשית של החייל כלפי המצה, וכדברינו לעיל.

ט. סיכום

דין ברכת המצה הנאכלת בימי השנה הרגילים ולא בפסח נתון במחלוקת האחרונים. עיקר המחלוקת נסובה סביב השאלה האם למצה יש דין של פה"ב וברכתה במ"מ ועל המחיה, או שהינה דומה ללחמניות שבלילתן עבה, ומפני שהיא עיקר לחמו של חג הפסח ולא פקע ממנה שם לחם לכן ברכתה המוציא וברהמ"ז. מוסכם על הכל שבקביעות סעודה כשלוש מצות יש לברך על המצה המוציא וברכת המזון.

פסק האחרונים בנדון ברכת אכילת מצה בכמות מועטה שלא בימי הפסח:

למנהג האשכנזים וכה"ח - ברכתה המוציא וברהמ"ז.

לדעת כה"ח, מנחת יצחק ושבת הלוי - לכתחילה יש לאכלה בתוך הסעודה, אך אם יאכלנה לבד יברך המוציא וברהמ"ז.

לדעת הציץ אליעזר - יש לברך לכתחילה על מצה המוציא גם בכמות קטנה.

למנהג הספרדים: חזו"ע והאור לציון - ראוי לאכול את המצה בתוך הסעודה, אך מי שאוכל את המצה בפני עצמה בכמות כזית וביצה יברך מזונות ועל המחיה.

מצה הנאכלת במוצאי הפסח או בשבת של ערב פסח שחל בשבת, דהיינו בזמן שאין חמץ כלל - מוסכם גם על מנהג הספרדים שיש לברך המוציא וברהמ"ז.

אדם שאסור לו לאכול חמץ מסיבה רפואית - לדעת החזו"ע יברך המוציא ולאור לציון יברך מזונות.

חיילים האוכלים מצה מיום ההכשרות ועד לפסח - למנהג האשכנזים, יברכו המוציא וברהמ"ז אפילו בכמות קטנה. למנהג הספרדים, בשבת יברכו המוציא וברהמ"ז וישתמשו במצה ללחם משנה, כי השבת קובעת ואין לחם אחר כלל. ובימי חול הדבר תלוי במחלוקת החזו"ע והאור לציון, האם אומרים בטלה דעתו אצל כל אדם לגבי חולה שאין מאכלו אלא מצה. לחזו"ע יברך המוציא, ולאור לציון יברך מזונות. אך נראה לומר שגם לפי דברי החזו"ע הדבר תלוי בעמדתם הנפשית סובייקטיבית לגבי החמץ. אם הרגשתם היא שהחמץ הינו בהישג ידם, ויש באפשרותם לאכול חמץ, אזי יברכו על המצה שאוכלים בכמות מועטה כבכל השנה במ"מ ועל המחיה. אך אם עמדתם הנפשית היא שאין חמץ באמתחתם, ועיקר לחמם הוא המצה בלבד, כמו החולה שנאסר עליו לאכול חמץ, אזי יש להם לברך גם על כמות מועטה המוציא וברהמ"ז.

חשוב לציון כי דברינו שברכת המצה למנהג הספרדים בין ימי ההכשרה לפסח בימות החול תלויה בעמדתם הנפשית של החיילים, הינה חידוש שלא מצינו כמותו בדברי הפוסקים. אך מכיון שמעיקר הדין רבו הדעות שיש לברך על מצה המוציא וברהמ"ז גם לדעת הספרדים, וכבר החזו"ע חידש שלא אמרינן בטלה דעתו אצל חולה שכל מאכלו מצה, ולמרות שכל העולם

מברך על מצה במ"מ, על החולה לברך עליה המוציא. כלומר זהו דין סובייקטיבי ותלוי בעמדתו הנפשית של האדם - האם רואה את המצה כלחם (חולה) או כתענוג בעלמא (בריא). אם כן יש להעתיק עקרון זה גם לגבי המציאות של חיילי צה"ל לפי המציאות המורכבת המשתנה בין בסיס לבסיס ומאדם לאדם, כך שהכל תלוי בעמדתו הנפשית של החייל לגבי תפיסת המצה לגביו האם כתענוג כבכל השנה או כלחם כבפסח.